

1. Skarga P. O jedności Kościoła Świętego 1577 (1610) // Skarga Piotr. Kazania przygodne z inemi drobniejszemi pracami, o różnych rzeczach wszelakim stanom należących / Skarga P. – Kraków : Drukarnia Andrzeja Piotrkowczyka, 1610. – 779 s. – S. 294–381.

Статтю подано до редколегії
16. 01.2012 р.

УДК 821.161 «18»

В. І. Ткаченко – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

«Забута тінь» Пантелеймона Куліша

*Роботу виконано на кафедрі української літератури
ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського*

У статті розглянуто роль і місце Ганни Барвінок в історії української літератури другої половини XIX ст. та її місію у творчій біографії П. Куліша.

Ключові слова: письменниця, художня спадщина, письменницький талант, література, народ.

Ткаченко В. І. «Забытая тень» Пантелеймона Кулиша. Стаття посвящена рассмотрению роли и места Ганны Барвинок в истории украинской литературы второй половины XIX в. и её миссия в творческой биографии П. Кулиша.

Ключевые слова: писательница, художественное наследие, писательский талант, литература, народ.

Tkachenko V. I. «Forgotten Shadow» Pantelevmon Kulish. In the article Hanna Barvinok's role and place in the history of Ukrainian literature of the second half of the nineteenth century are considered and her mission in creative activity of.

Key words: writer, literary heritage, writing talent, literature, people.

Постановка наукової проблеми та аналіз останніх досліджень. У радянському літературознавстві творчість Ганни Барвінок розглядалася виключно з «класових» позицій, авторку зараховували до побутово-етнографічної школи, ім'я згадували принагідно у зв'язку із творчістю її чоловіка, Пантелеймона Куліша. У статті переосмислено раніше висунуті літературознавчі версії, осмислено специфіку відтворення письменницею внутрішнього «Я».

До питання взаємин Ганни Барвінок та Пантелеймона Куліша зверталися І. Денисюк, Н. Калениченко, Л. Зеленська, О. Івановська, В. Яцюк.

Мета – з'ясувати характер стосунків Ганни Барвінок та Пантелеймона Куліша, простежити значимість праці белетристки в літературному процесі зазначеної доби.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. В історії української літератури чільне місце посідає творчість письменниць, які через ті чи інші обставини не потрапили в епіцентр літературного життя своєї епохи. До того ж радянське літературознавство не виявляло прихильності до талантів «другого гатунку», хоча в народній пам'яті залишилося чимало подвижниць, які «випікали хліб для духовного споживання не раз у часи безхліб'я і безводдя!» [2, 182].

Літературна діяльність Ганни Барвінок тривала впродовж кількох десятиліть, однак про неї як про жінку й письменницю знало лише вузьке коло читачів. Принагідно згадували як дружину відомого письменника Пантелеймона Куліша та епігона Марка Вовка. Звісно, творчість письменниці не сягнула вершин П. Куліша, Олени Пчілки, тим паче Т. Шевченка, однак її струмінь, що обірвався зі смертю письменниці 1911 р., був потужним, оскільки вона черпала енергію з джерел народного життя та його духовності, зі щедрої чернігівської природи. Славне ім'я й талановиту творчість Ганни Барвінок, як і багатьох інших видатних діячів культури, упродовж десятиліть незаслужено замовчувала та обвішувала ярликами офіційна радянська критика.

Ми розглядаємо художню спадщину Ганни Барвінок у контексті життя й творчості, ставлячи перед собою єдине завдання – розширити по можливості уявлення сьогоденного читача про Ганну Барвінок.

Ганна Барвінок (один із літературних псевдонімів Білозерської-Куліш Олександри Михайлівни, інший псевдонім – А. Нечуй-Вітер, 1828–1911) народилась у дворянсько-козацькій родині на хуторі Мотронівка Борзнянського району Чернігівської області. Училася в приватних пансіонах на Полтавщині. Родинне виховання, побут та народні пісні й звичаї позитивно вплинули на формування світогляду. Її батько, вихованець Київської духовної академії, людина високої освіти, повітовий комісар, дворянський маршалок, захоплювався творами Вольтера та Вальтера Скотта, жив інтересами рідного мистецтва й літератури. Мати – Мотрона Білозерська, дочка козацького сотника, походила з роду гетьмана України Павла Полуботка. Це засвідчила сама письменниця в листі до О. І. Лукомського: «Родство с Полуботками идет по линии нашей матери» [5]. У цьому ж листі вона простежує своє генеалогічне дерево та стверджує свою належність до четвертого покоління Полуботків.

Цікавий із цього приводу й лист Ганни Барвінок до чернігівського адвоката, кандидата юридичних наук, відомого громадського діяча Іллі Шрага, у якому читаємо: «Я думаю, що родство з Полуботком пов'язане більше не з Білозерським, а з Салевич. Це ім'я нашої матері. Мама було часто і розказувала. І Полуботчине плаття, як пам'ять, хранилося у мами, і я кусочок його лиштви подала у Чернігівський музей імені Василя Тарновського» [3, 10].

Письменниця гідно продовжила традиції своєї родини, любила Україну, в її ім'я працювала до останнього подиху, поважала простих трудівників, усіляко підтримувала молоді таланти. У родині Білозерських було три дочки й шестеро синів. Усі вони на ділі довели свій український патріотизм. Брат – Василь Михайлович Білозерський – український громадський і літературний діяч, журналіст, один із засновників Кирило-Мефодіївського братства, співавтор його статуту й автор «Записок» (пояснень до статуту). Він був редактором журналу «Основа», що відіграв значну роль у становленні та розвитку української літератури. Другий брат, Микола Михайлович – фольклорист й етнограф, автор низки ґрунтовних праць у цій галузі («Южнорусские летописи, открытые и изданные Н. Бело-зерским», співавтор збірника «Українські приказки» М. Номиса, збірника «Народних південноруських пісень» А. Метлинського та ін.). Він був і автором вагомої праці «Тарас Григорович Шевченко по воспоминаниям разных лиц (1831–1861 г.)». Сестра Надія стала дружиною фольклориста Матвія Номиса та матір'ю письменниці Наталки Полтавки, згодом – бабусею поета й прозаїка Надії Кибальчич-Козловської. Сестра Любов Боголюбцева була бабусею письменниці Любові Яновської.

Родина пишалася козацькими традиціями, берегла герб Білозерських, на якому зображений воїн у козацькому вбранні з бойовими клейнодами та піднесеною шаблею, що символізує силу й мужність. Її дід Василь був останнім титулованим козаком. Цим і пояснюється зміст родинного герба.

Сім'я Білозерських підтримувала дружні зв'язки з П. Кулішем, Т. Шевченком. І саме Т. Шевченко був старшим боярином на весіллі Олександри Білозерської з Пантелеймоном Кулішем. Це був творчий, високолетний, хоч і не завжди щасливий союз. П. Куліш став для Ганни Барвінок учителем, редактором її творів, видавцем, енциклопедією та, як жартома писав дехто з критиків, – її євангелією...

Олександра не мала класичної освіти. Закінчила лише приватний пансіонат О. Козакової, та згодом стала однією з найосвіченіших жінок свого часу. Багато важили тут атмосфера родинного життя й читання книжок, а особливо шлюб. Потужний чинник у формуванні її світогляду – знайомство з Т. Шевченком, його творчістю. Сильне враження на Олександру Михайлівну справила поема «Гайдамаки». Безсумнівно, що лектура «Гайдамаків», образ наймита Яреми певною мірою стали моделлю героя її першого оповідання.

Вирушивши невдовзі після весілля разом із чоловіком та братом Василем за кордон, вона милувалася в дорозі красою рідної природи, а поблизу Новгород-Волинського зустрілася з прототипом свого твору – кріпаком Остапом, який служив у корчмаря. Описуючи зовнішність юнака, письменниця виділяє найістотніше, що її вразило: «Тихая, як голубка, зовнішність, хоч і зброя у неї мужественна. З боку висів на ремені великий у ножнах ніж, як у гайдамаки: сам коренастий, середнього зросту» [1, 307]. Саме тоді душа її сповнилася почуттям гніву й протесту проти наруги над людиною: «от коли перо моє вперше гірку долю намалювало». Згодом оповідання «Жидівський

кріпак» увійшло до найповнішого видання творів Ганни Барвінок. Заохочення чоловіка й брата до писання оповідань надало снаги молодій письменниці.

Окрилена підтримкою чоловіка, Ганна Барвінок успішно працювала в жанрі малої прози впродовж 50 років, друкувалась у журналах «Основа», «Киевская старина», альманахах «Хата», «Руська хата», «Рада», «Перший вінок», «Наша доля». 1902 р. у видавництві «Вік» вийшла найповніша збірка творів письменниці «Оповідання з народних уст» із передмовою Б. Грінченка. Нею створено понад 30 великих оповідань, новел, безліч дрібних ескізів «з народних уст», поезій у прозі, спогадів, художніх нарисів. Залишила письменниця й об'ємну епістолярну спадщину, що становить неоціненні документи доби.

Віддамо належне П. Кулішу, який помітив у першій спробі дружини письменницький талант. Його настанови та поради лягли на благодатний ґрунт. Олександра Михайлівна виявила незвичайну працьовитість і наполегливість, усвідомивши свою відповідальність перед рідним словом й Україною. Та склалося так, що вона, дружина генія, завжди була в тіні його слави, опікувалася ним, як дитиною, створювала моральні й матеріальні умови для творчості чоловіка. Була економістом, розпорядником, рекламним агентом одночасно, стала «тінню» П. Куліша. Саме тому героїні її творів – найчастіше дівчата та жінки, які потрапили під вплив своїх чоловіків-егоїстів, – зазнають неймовірних страждань. Досить згадати оповідання «П'яниця», «Жіноче бідування», «Сумне подружжя», «Малюнок», «Хатне лихо», «Лихо не без добра», «Восени літо». Лише в деяких творах жінка живе в повній гармонії зі своїм чоловіком та світом.

Залишившись удовою, письменниця з подвійною енергією продовжує справу чоловіка: клопочеться про повне видання його творів, домовляється з видавцями та рецензентами про вихід у світ перекладеної ним Біблії, листується з культурологами, клопочеться про відкриття музею, організовує щорічні роковини пам'яті письменника в день святого Пантелеймона. Жертвність письменниці була належно оцінена її сучасниками, які вбачали в цьому взірці ніжності, чистоти та людяності.

Любов і повага до праці чоловіка допомогли й затамувати власні образи, підпорядкувати особисте життя творчим задумам та ідеалам П. Куліша. Відтак вона не відчула власної самопожертви, оскільки пройнялася високими ідеями інтелігенції своєї доби, знаходила час і для літературної праці.

Позбавлена можливості бути матір'ю, вона, однак, стала нею для багатьох. Племянники, внуки, похресники були мірилом та джерелом її натхнення й повсякчасної турботи. Підтримувала молоді таланти. Тому двері її оселі були відчинені для поетів (М. Чернявського), критиків (М. Євшана й М. Вороного). Письменницю захоплювала творча діяльність Олени Пчілки, М. Коцюбинського, І. Франка, М. Павлика, Н. Кобринської. Це додавало снаги і їй, самовідданій трудівниці на ниві рідної мови та літератури. Незважаючи на поважний вік, вона продовжує творчу та громадську діяльність, бере, зокрема, участь у відкритті пам'ятника І. Котляревському у Полтаві.

Ще за життя творчість Ганни Барвінок високо оцінювали й захоплено вітали письменники та критики її часу П. Куліш, Б. Грінченко, М. Венгжин, М. Шаповал (М. Сріблянський), В. Чубинський; І. Франко із шанобливістю називав її «праматір'ю української літератури», убачав у її творчості свідчення «росту національної сили» [9, 246]. Молодий критик М. Євшан ще в 1909 р. в одному з листів пророкував: «А я ще раз скажу, що таки ще його (Куліша – В. Т.) величезне ім'я буде вартувати багато у нас на Україні. Я лиш жалкую, чому його доля була така, що він мусів йти довгі літа такий самотній, а мав при собі лиш дружину ідеальну, якої ніхто не мав. Не беріть сего, Пані, за підлещування з мого боку, а за правду, за Ваш великий піетизм, за любов та пошанованне його великого імені і Ви станете колись в славі при ньому і, стократну нагороду дістанете за те, що так витривало йшли при ньому та підпирали в його великих змаганнях» [6].

Літературознавство ХХ ст., зокрема 60–70-х рр., закріпило думку про приналежність письменниці до етнографічно-побутової школи. Оскільки перші публікації белетристички припадають на 50–60-ті рр. ХІХ ст. – час утвердження й найширшого розквіту в українській літературі етнографічно-побутової прози, то ранні твори, у яких використовувалися фольклорні та етнографічні матеріали, дали підставу трактувати її прозу як етнографічну, а саму письменницю – відносити до етнографічно-побутової школи.

Думається, що сьогодні ця половинчата (позитивно-негативна) оцінка не може бути прийнятна як неповна й великою мірою несправедлива, як своєрідний штамп соцреалізмівських часів. Етнографія та фольклор є лише **зовнішніми формами** вияву духовності народу, розкриття менталітету

українця, що відливався в певні форми, був зафіксований, усталений віками. При уважнішому прочитанні й вивченні художньої спадщини письменниці маємо підстави з'ясувати цю прозу з позиції «філософії серця», кордоцентризму, що була визначальною для цього періоду.

Уже рання творчість письменниці позначена сильним впливом «філософії серця», нею визначається, із неї випливає. Найбільшою мірою це стосується розлогого оповідання, що в жанровому ключі наближається до повісті («Не було змалку, не буде й до' станку»), оповідань («Лихо не без добра», «Вірна пара», «П'яниця», «Восени літо»).

Отже, не етнографічні малюнки, тим більше не «стенографічні записи» ми бачимо в оповіданнях Ганни Барвінок. Це унікальна, високої художньої цінності проза, яка дивувала й дивуватиме знанням людської (зокрема селянської) душі, умінням тонко та глибоко передати внутрішній світ героя, розкрити життя серця у відповідних, мистецьки адекватних формах.

Письменницька праця Ганни Барвінок – самобутня, ідейно цілісна, художньо довершена – одна з яскравих сторінок українського літературного процесу другої половини XIX – початку XX ст. Внесок письменниці у вітчизняну художню літературу сьогодні вбачається при уважному вивченні набагато вагомим, значнішим, ніж декларувалось у радянському літературознавстві.

Хронологічний аналіз прозових творів Ганни Барвінок свідчить, що більшість із них написано в роки романтичного захоплення П. Куліша іншими жінками, а, отже, й відчуження в подружніх стосунках. У поезії «Невідісланий лист Кулішу» вона згадує про захоплення свого чоловіка:

*Мало-вичівни, Ре-нелі, Вовчки
Та благо, що не професійні хвойди.
Все потайне перейде в балачки,
Все пройде, мій Кулішику, все пройде [10, 463].*

Лірична героїня зазнає складних життєвих випробувань. У ній говорить ображена душа жінки, яка прагне кохання. На її думку, шлюб, освячений Богом, – невмирущий.

Згадана поезія цілком автобіографічна. Про це свідчать деталі родинного життя: «ненароджене дитя», «Весільна я і ти – пан над панами», «любий шлюб благословили Бог й Тарас Шевченко із вінцем над нами». В оновленому шлюбі, вважає лірична героїня, здійсняться всі земні мрії, любий «муж» іще напише «сонячні сонети». В останній строфі – провідна ідея твору:

*Мені ж та Україні йти і йти
До розуміння величі твоєї [10, 463].*

Лірична героїня в поезії, оповідач у прозі – це персонажі від Бога, сповідують вони ідею всепрощення, яке додає сили й віри в майбутнє.

У своїй творчій праці письменниця керувалася кількома принципами. Перший із них – обов'язок митця – зробити внесок у скарбницю національної літератури, другий – працювати в ім'я народу. Особливо близьким був для Ганни Барвінок другий принцип, оскільки все життя вона прожила тривогами й болями простого люду. Саме тому назви її творів часто мають жанрове визначення «з народних уст».

Письменник О. Кониський писав, що час змінив Ганну Барвінок-Кулішиху зовні, але її серце та душу обминув, тому оповідання літньої письменниці дихають весною й свіжістю. Поет М. Чернявський у приватному листуванні зазначав: «Чудовий Ви вибрали колись собі псевдонім – Ганна Барвінок. Як він – отой барвінок – не старіється і вічно зеленіє, так і Ваша думка повна ентузіазму та ідеалізму» [7]. У рік смерті письменниці, у листі від 4 березня 1911 р. з Херсона, він же зазначав: «Минуло 50 років Вашої художницької праці. За цей час змінилось лице землі, змінилось обличчя України і Ви самі. Але зосталось у Вас незмінного – любов до нашого темного, поневоленого народу і незмінне бажання служити йому своїм словом. Ви принесли на жертву України все, що мали. Вірю, що коли Україна матиме таких жінок, як Ви, вона не загине і ім'я її не зітреться зі скрижалів історії» [8].

Захоплення працею чоловіка, високістю його духу вона пов'язувала з ідеєю – служити Богові й Україні. З думкою про святую ідею вона й відійшла у вічність. Далеко не кожен сучасник може сказати, що любить Україну більше, ніж самого себе. П. Куліш вірив, що «дві душі» світитимуть

*Народу темному, безбатченку в отчизні
У рідній мові нас поставлять во главизні.
Ми з кожним народом потомків оживем
І без кінця добро, всього дорожче, волю,
З ним розсвітаєм по-предківському полю [4, 504].*

Висновки й перспективи подальших досліджень. Розробляючи численні сюжети з життя і побуту основних верств українського суспільства – покріпаченого селянства й вільного козацтва, нечисленної, але суспільно значущої верстви дворянства, – простежуючи стосунки між ними, інколи складні та неприязні, письменниця не ставить завданням підкреслити антагонізм тих чи інших суспільних верств на засадах соціальних. У неї – інша кардинальна мета: акцентування позитивних рис моралі й етики всіх шарів суспільства як основа єднання українців, формування української нації з єдиною духовною й естетичною культурою. Осягнути цю мету письменниці допомагає широка художня інтерпретація народних пісень і дум, казок і легенд, вірувань, обрядів і звичаїв, приказок і прислів'їв. Адже це було художнє мислення самого народу.

Список використаної літератури

1. Барвінок Г. Спомини А. М. Куліш / Г. Барвінок // Українська хата. – 1891. – № 7–8. – С. 298–317.
2. Денисюк І. Талант без талану / І. Денисюк // Вітчизна. – 1968. – № 2. – С. 182.
3. Зеленська Л. Ганна Барвінок (Життєпис на основі епістолярної спадщини) / Зеленська Л. – Чернівці : [б. в.], 2001. – 130 с.
4. Куліш П. До Ганни Барвінок / П. Куліш // Куліш П. Твори : в 2-х т. – К.: Наук. думка, 1998. – Т. 1. – С. 504–505.
5. Лист Ганни Барвінок до О. І. Лукомського // Чернігівський історичний музей імені В. Тарновського. Інв. АД 225-38/1933.
6. Лист М. Євшана до Ганни Барвінок // Фонди Чернігівського літературно-меморіального музею ім. М. Коцюбинського. – А-3546.
7. Лист М. Чернявського до Ганни Барвінок // Фонди Чернігівського літературно-меморіального музею ім. М. Коцюбинського. – А-4383.
8. Лист М. Чернявського до Ганни Барвінок // Фонди Чернігівського літературно-меморіального музею ім. М. Коцюбинського. – А-4385.
9. Франко І. З останніх десятиліть ХІХ ст. / І. Франко // Зібрання творів : у 3-х т. – Дрогобич : Коло, 2005. – Т. 3. – С. 217–276.
10. Яцюк В. Ганна Барвінок. Невідсланий лист / В. Яцюк // Ганна Барвінок. Збірник до 170-річчя від дня народження. – К. : Рада, 2001. – 556 с.

Статтю подано до редколегії
29.02.2012 р.

УДК 821.111-31.09

Ю. О. Чирва – асистент кафедри іноземних мов природничо-математичних спеціальностей Волинського національного університету імені Лесі Українки

Експериментальні особливості нефікційного роману Трумена Капоте «З холодним серцем» на сюжетно-композиційному рівні

*Роботу виконано на кафедрі теорії літератури
та зарубіжної літератури ВНУ ім. Лесі Українки*

У статті розглянуто особливості сюжету та структури роману Т. Капоте «З холодним серцем». У процесі дослідження виявлено, що відсутність жорсткої композиції пов'язана зі створенням образу головного героя.

Ключові слова: Т. Капоте «З холодним серцем», сюжет, структура, есей, часо-просторова модель оповіді, кінематографізм.

© Чирва Ю. О., 2012